

УДК 94:323.281(477.6)"1948/1954"

ПРАКТИКА ПОВТОРНОГО ЗАСУДЖЕННЯ ЗА "КОНТРРЕВОЛЮЦІЙНІ ЗЛОЧИНИ" В ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ДЕРЖБЕЗПЕКИ СРСР НА ДОНЕЧЧИНІ

ОЛЕНА ЛУГОВА,

аспірант кафедри "Історія України" Донецького національного університету

Стаття присвячена категорії громадян, яка двічі зазнала репресій у повоєнний час за одне й те саме діяння, яке в той час кваліфікувалося як злочин. На основі вивчення статистичних матеріалів картотеки реабілітованих осіб при Донецькій обласній держадміністрації, а також документів Галузевого державного архіву Служби безпеки України автор робить висновок про масштаби репресій стосовно цієї групи населення. Аналізуються також юридичні основи репресивних дій держави, робиться висновок про причини появи в діяльності органів держбезпеки СРСР практики повторного засудження за "контрреволюційні злочини".

Ключові слова: репресії, "контрреволюційний злочин", органи держбезпеки.

Постановка проблеми та стан її вивчення. У повоєнний час у радянській державі існувала практика повторного засудження за діяння, які підпадали під категорію "контрреволюційні злочини". У жодній судовій системі світу, окрім радянської, не було й немає такого прецеденту. У радянській державі категорія громадян, яких органи держбезпеки наприкінці 1940-х - на початку 1950-х рр. засудили повторно за один і той самий вчинок, була досить чисельною, у тому числі й на Донеччині.

На репресивні дії органів держбезпеки, що були спрямовані проти такої категорії громадян, звертає увагу у своїх наукових дослідженнях В. М. Нікольський [1]. Також питання порушення законності в діяльності органів МДБ-МВС у другій половині 40-х - у першій половині 50-х років висвітлює Ю. З. Данилюк [2]. Проте практика повторного засудження в діяльності органів держбезпеки за "контрреволюційні злочини" не стала об'єктом комплексного дослідження, особливо на регіональному рівні, що й зумовило вибір теми статті.

Джерельною базою нашого дослідження є документи архіву тимчасового зберігання документів УСБУ в Донецькій області, безпосередньо архівно-слідчі справи осіб, що постраждали від такої політики радянської влади в повоєнний час, а також документи Галузевого державного архіву СБУ, що містять цифрові звіти обласних управлінь органів держбезпеки в центральний апарат МДБ про хід виконання директиви, яка стала підставою для повторного арешту вже покараних осіб. Статистичний аспект статті розглядається за допомогою картотеки реабілітованих осіб при Донецькій держадміністрації.

Хронологічні рамки дослідження обмежуються періодом 1948 - 1954 рр., коли діяла директива № 66/241 сс, яка стала юридичною підставою для арешту громадян, що вже відбули покарання. Дію

цієї директиви ми розглядаємо на території Сталінської, нині Донецької області.

Метою статті є висвітлення масштабів практики повторного засудження за "контрреволюційні злочини" в діяльності органів держбезпеки СРСР на Донеччині в повоєнні роки.

Виклад основного матеріалу. З 1948 до 1954 року репресивна діяльність органів держбезпеки була направлена на троцькістів і членів давно розгромлених партій меншовиків, есерів та інших, які вже відбули терміни покарання за ці злочини і знаходились на волі. З 1948 р. така категорія громадян повторно піддавалась арештам органами держбезпеки. Як юридичне підґрунтя органи держбезпеки використовували наказ Президії Верховної Ради СРСР від 21 лютого 1948 р., для виконання якого 26 жовтня 1948 р. МДБ СРСР разом із Прокуратурою СРСР видали директиву № 66/241 сс, згідно з якою всі засуджені за "контрреволюційні злочини" і вже звільнені, підлягали засланню на поселення у віддалені райони країни під нагляд місцевих органів МДБ СРСР [3].

Під "контрреволюційними злочинами" розумілись діяння, передбачені "Особливою частиною" КК УРСР, затвердженого в 1927 році. Перший розділ - "Контрреволюційні злочини" - мав, фактично, одну статтю - 54. Ця стаття деталізувала зміст "контрреволюційних злочинів", зокрема: за зраду Батьківщини, втечу за кордон, недонесення про політичні злочини, збройне повстання, шпигунство, ворожу діяльність проти СРСР, розголошення державних таємниць, антирадянську агітацію та пропаганду тощо. Окрім того, у другому розділі Особливої частини (ст. 55) ішлося про злочини проти порядку управління. Розділ четвертий визначав ознаки злочинів з порушення правил відокремлення церкви від держави. Органи держбезпеки керувались також цілим

рядом наказів, постанов, директив державних органів влади, які деталізували зміст статей Кримінального кодексу [4].

На Донеччині практика повторного засудження за "контрреволюційні злочини" набула таких масштабів [5].

Таблиця 1. - Хронологія діяльності органів держбезпеки з повторного засудження

№	Рік	Кількість засуджених (осіб)	%
1	1948	2	4
2	1949	30	58
3	1950	11	22
4	1951	8	16
5	Загалом	51	100

Таким чином, пік репресій щодо осіб, які вже відбули покарання за "контрреволюційні злочини", припадає на 1949 рік. Практика повторного засудження в діяльності органів держбезпеки проводилась на Донеччині в період з 1948 до 1951 року. До 1948 року і після 1951 року засуджених за такими мотивами не було. Отже, ця операція була спланована, і місцеві органи МДБ керувались саме директивою № 66/241 сс, що надходила до них із МДБ СРСР. Узагалі за період з 1948 до 1951 року в Донецькій області органами держбезпеки було арештовано близько 652 осіб, яких далі держава реабілітувала [6]. Тобто частка людей, яких покарали двічі за одне й те саме діяння, складала 8 % від загальної кількості репресованих на Донеччині. Чотирьох із них було знову відправлено на 10 років виправно-трудових таборів, інших вислали до віддалених районів СРСР (Красноярський край, Кустанайськ, Карагандинськ, Новосибірськ, Джамбульська область) [7]. Термін заслання у вироках не вказувався.

Загальноукраїнська статистика виглядає таким чином: усього на території Української РСР органи держбезпеки виявили 6521 особу, що підпадала під дію директиви № 66/241 сс, із них було арештовано 1905 осіб [8]. Згідно з цифровою довідкою про хід виконання органами МДБ СРСР директиви № 66/241 сс від 26.10.1948 року за станом на 1 червня 1953 року органами держбезпеки в Сталінській області було арештовано 242 особи, що складає приблизно 12 % від усіх арештованих на підставі директиви [9]. Це є доволі великий показник порівняно з іншими областями. Так, наприклад, у сусідній Ворошиловградській області було заарештовано 97 осіб [10], у Дніпропетровській 119 осіб [11]. Загалом саме в Сталінській області була найбільша кількість осіб, що зазнали покарання повторно на підставі вищезгаданої директиви [12]. Ці дані не збігаються з даними картотеки реабілітованих осіб, тому що не всі особи, засуджені органами держбезпеки, реабілітуються як незаконно засуджені.

Ось декілька прикладів по справах людей, яких відносили до категорії осіб, що мали бути репресовані повторно.

Мешканця м. Тореза Донецької області Ареп'єва Григорія Яковича заарештовано управлінням МДБ Сталінської області 3 листопада 1950 року. У постанові на арешт зазначалося, що, "будучи студентом фінансово-економічного технікуму м. Орла, він був учасником троцькістсько-зінов'євської групи, розповсюджував провокаційні чутки про господарство України, знищив портрет вождя партії" [13]. Висновок про це органи держбезпеки зробили тому, що сту-

дент зберігав у себе в гуртожитку книгу Л. Д. Троцького "Уроки Октября". За це в 1935 р. Григорій Якович був засуджений на 8 років виправно-трудових таборів. Термін покарання закінчився в 1943 році. На час арешту Г. Ареп'єв працював на шахті м. Торез. Перед арештом він "ніяких антирадянських дій не проводив, працював чесно" [14]. Незважаючи на це, 13 січня 1951 року Особлива нарада при МДБ СРСР постановила вислати Г. Ареп'єва на поселення до Красноярського краю, тому що він підпадав під дію директиви № 66/241сс МДБ СРСР та Прокуратури СРСР. Термін заслання не вказувався.

15 травня 1951 року управління МДБ СРСР у Сталінській області арештувало Іванцова Григорія Петровича, слюсаря оперного театру м. Сталіно. Григорія Петровича вислали в Карагандинську область Казахської СРСР під нагляд органів МДБ "за приналежність до антирадянської троцькістсько-диверсійної організації" [15]. За цей злочин Г. Іванцов уже був засуджений у 1937 році на 10 років виправно-трудових таборів. Наведемо фрагмент із протоколу допиту Г. Іванцова: "За що саме я був арештований органами НКВС в 1937 році, я не знаю, але, на мою думку, мене звинувачували в тому, що я нібито займався підризом виробництва" [16]. Радянська влада репресувала громадянина як "учасника троцькістської організації" і двічі піддала покаранню. Через 6 років після винесення Григорію Петровичу повторного вироку Військовий Трибунал Київського військового округу визнав, що в діях Г. Іванцова відсутній склад злочину й справу необхідно припинити.

Аналізуючи причини такої політики органів держбезпеки, знаходимо відповідь у суспільній ситуації, що склалася в країні в повоєнні часи: формувались цілий ряд надій та очікувань після переможного завершення війни. Ці очікування створювали особливий психологічний настрій післявоєнних років, що вилився в характер відносин між людьми і державою. Держава боялась людей, які могли скласти опозицію її політиці, під таку категорію підпадали й уже покарані "вороги народу", що напевно не співчували сталінському режимові. Адже надія на його лібералізацію в повоєнний час була не більше, ніж ілюзією [17], про що й свідчить практика повторного засудження за "контрреволюційні злочини" в діяльності органів державної безпеки СРСР на Донеччині.

Так, тільки 1 вересня 1953 року, коли вийшла постанова Президії Верховної Ради СРСР "Про ліквідацію Особливої ради при МВС СРСР", уже після смерті Сталіна, було визнано, що "грубі порушення соціалістичної законності органами МДБ були

допущені у зв'язку з директивою МДБ СРСР і Прокуратури СРСР від 26 жовтня 1948 р. № 66/241 сс... З метою виявлення випадків необґрунтованого за судження громадян і наступної їх реабілітації вважаємо за необхідне переглянути всі архівно-слідчі справи, що розглядалися Особливою радою ..." [18]. Згідно із цим наказом створювалась спеціальна комісія, яка направляла свої висновки щодо необґрунтованості обвинувачення по цій групі громадян до Верховного Суду для скасування покарання.

Висновки

Зазначимо, що на Донеччині повторно за "контрреволюційні злочини" управління МДБ СРСР арештовувало громадян, яких потім було реабілітовано державою. Така практика в діяльності органів держбезпеки в Сталінській області мала місце в період з 1948 до 1951 року, що свідчить про спланованість цієї операції. Таких людей за вироками Особливої ради при МДБ СРСР засиляли на невизначений термін у віддалені райони радянської держави.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Нікольський В. М. Репресивна діяльність органів державної безпеки СРСР в Україні (кінець 1920-х - 1950-ті рр.) : історико-статистичне дослідження / В. М. Нікольський. - Донецьк, 2003 - 624 с.; Нікольський В. М. Політичні репресії 1946-1980 рр. в Донбасі / В. М. Нікольський // Вісник Донецького університету. - 1999. - № 1. - С. 76-82. - (Серія Б. Гуманітарні науки).
2. Данилюк Ю. З. Порушення законності в діяльності органів МДБ-МВС в II пол. 1940-х - I пол. 1950-х рр. / Ю. З. Данилюк // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАН України. - К., 1999. - Вип. 9. - С. 176-180. - (Серія: політологія і етнологія).
3. Сборник законодательных и нормативных актов о репрессиях и реабилитации жертв политических репрессий. - Курск, 1999. - Ч. II. - С. 263-264.
4. Кримінальний кодекс Української РСР 1927 року. Особлива частина // Реабілітація репресованих. Законодавство та судова практика. Офіційне видання / [за ред. В. Маляренко]. - К. : Юринком, 1997. - С. 20-33.
5. Поточний архів редакційної колегії науково-документальної серії книг "Реабілітовані історією" в Донецькій області.
6. Там само.
7. Там само.
8. Галузевий державний архів СБУ. - Ф. 42. - Спр. 90. - Арк. 11.
9. Там само. - Арк. 20.
10. Там само. - Арк. 27.
11. Там само.
12. Там само.
13. Архів тимчасового зберігання документів УСБУ в Донецькій області. - Архівно-слідча справа 29853-пф. - Арк. 23.
14. Там само. - Арк. 27.
15. Архів тимчасового зберігання документів УСБУ в Донецькій області. - Архівно-слідча справа 29853-пф. - Арк. 38.
16. Там само. - Арк. 41.
17. Герасимова М. С. До питання про наявність опозиційних настроїв у радянському суспільстві в перші післявоєнні роки (на матеріалах Сталінської області) / М. С. Герасимова // Історичні і політологічні дослідження. - 2002. - № 1 (9). - С. 144.
18. Реабилитация: как это было. Документы Президиума ЦК КПСС и другие материалы : в 3-х тт. / [сост. Артазов А. Н., Сигачев Ю. В., Хлопов В. Г., Шевчук И. Н.]. - М. : МФД, 2000. - Т. 1. Март 1953 - февраль 1956. - С. 73-74.

O. Luhova

PRACTICE OF THE SECOND CONVICTION FOR COUNTER-REVOLUTIONARY CRIMES IN ACTIVITY OF ORGANS OF STATE SECURITY OF THE USSR ON THE DONETSK AREA

The article is devoted the category of citizens, which twice tested repressions in post-war time for a the same crime. On the basis of study of statistical materials of card index of the rehabilitated persons at Donetsk state administration, and also documents of a particular branch record office of security of Ukraine Service an author draws conclusion about the scales of repressions in relation to this group of population. Legal bases of repressive actions of the state are analysed in the article, and also drawn conclusion about reasons of appearance in activity of organs state securities of the USSR of practice of the second conviction are for counter-revolutionary crimes.

Key words: repressions, counter-revolutionary crime, organs of state security.

© О. Лугова

Надійшла до редакції 16.02.2012